

Genusperspektiv i förslaget till ny kyrkohandbok

Agneta Lejdhamre har utifrån ett genusteoretiskt perspektiv granskat språket i förslaget till ny kyrkohandbok för Svenska kyrkan.

Svenska kyrkan ska få en ny handbok för sitt gudstjänstfirande. Ett handboksförslag är sedan 1 advent 2012 utsänt på remiss till ett stort antal församlingar. Även spontana remissvar är möjligt att sända in, vilket jag nappat på. Inför remissvaret har jag laddat ner dokumentet Teologiska grundprinciper för 2006 års handboksarbete och parallellt detta med handboksförslaget. Då mitt intresse och min kunskap framför allt gäller genusperspektiv på språket i kyrkans tro och tradition, har jag främst zoomat in mot företeelser som rör sådant jag har bedömt ha med språk och genus respektive genus och makt att göra.¹ Nedan har jag först sammanfattat till vad jag ur nämnda dokument relaterar mina synpunkter med särskild tonvikt vid ett inkluderande språk. Siffrorna inom parentes hänvisar till sidor i dokumentet. Därefter följer synpunkter som jag i egen forskning funnit välgrundade vad gäller ett språk om och till Gud för ett samhälle där kvinnor och män är jämställda och där gudsbilden får traditionella könsgränser att krackelera. Efter detta följer min analys av ordningen för högmässa. Artikeln avslutas med en sammanfattande kommentarer.

De teologiska utgångspunkterna

- att finna ett mer inkluderande språkbruk (3, 29–33) Se vidare nedan.
- liturgi och teologi står i ett ömsesidigt förhållande (5)
- att tillhandahålla levande språk för gudstjänstens gestaltning av relationerna mellan människan till sig själv, till Gud och till medmänniskan och

skapelsen i enlighet med kyrkans tro, bekännelse och lära. (5, 6)

- behov av igenkännande. (9, 13, 16f)
- varje människa är skapad till Guds avbild Det innebär, enligt dokumentet, att utrymme och synlighet ska finnas för alla som firar gudstjänst, oavsett förutsättningar eller grupp-tillhörighet. Att motverka strukturell diskriminering betonas här som särskilt viktigt. Detta kan, enligt dokumentet, göra det nödvändigt med viss hänsyn till speciell grupp med tanke på rådande strukturella skillnader. (24)
- kritiskt öga på maktaspekten; gudstjänsten kan ses som motkultur (8, 30) Innebörden är bland annat att "gudstjänsten måste gestaltas i medvetenhet om kyrkans egen historia av osynliggörande och ibland även förtryck av kvinnor, liksom klarsyn inför bristen på jämställdhet mellan könen i det samhälle där gudstjänstens firas". (30)

Strävan efter ett inkluderande språk

Strävan efter ett inkluderande språk får stort utrymme i dokumentet, varför jag har stannat upp vid detta. (29–31) Här berörs bland annat olika strategier för att komma till rätta med ett språk för Gud i kristen tro och tradition som hittills dominerats av ord och begrepp som konnoterar man. Som exempel på vad som kallas ett inkluderande språk nämns en *neutraliserande väg*, dvs. att ersätta grammatiskt könsbestämda ord med neutrala och en *kompletterande väg*, dvs. att variera mellan ord som konnoterar hon respektive han. Här saknar jag metoden att använda ett (kvinno-)emanciperande språk, dvs. ett

språk som innebär att göra sig medveten om och utmana rådande maktstrukturer.² Jag saknar även en kommentar över att ett neutralt språk för Gud tenderar att tolkas maskulint i en kontext där maskulint genus är det traditionella språkbruket. Detta finner jag så mycket mer angeläget med hänsyn tagen till ovan nämnda utgångspunkter gällande makt och strukturer. I språkavsnittet finner jag medvetenhet om bland annat följande: språkets strukturerande verkan: "Språk är bärare av makt genom att språk definierar och strukturerar hur vi uppfattar den verklighet vi är del av." (s. 31) heter det;

det stötande i att ord för kvinna inte tycks kunna komma ifråga för att benämna det gudomliga³ (31); det eftersträvansvärda att som alternativ och komplement använda uttryck för Guds makt som ger associationer till kvinnors mak; att ett ensidigt maskulint språkbruk riskerar att bidra till en försvårad gudsbild; vikten av att visa på hur gamla och nya uttryck för Gud bör ställas sida vid sida för att komplettera och brytas mot varandra; språkets betydelse för att bryta mönster; att "hon" om Gud kan ha en önskad överraskningseffekt och tydliggöra att Gud är bortom våra föreställningar om kön och vidare om att "handboken bör erbjuda goda variationer och komplement där Gud omtalas och tilltalas med feminint genus".⁴ (33)

Utöver ovanstående har jag haft följande i åtanke vid läsningen av handbokstexten:

- *upprepningens betydelse*: När litteraturvetaren Leif Albertsen drar slut-



satser om språkets betydelse nämner han särskilt *betydelsen av upprepningar*. Den ger, enligt honom, en förståelse bortom den omedelbara förståelsen. Vad gäller budskap som sjungs in betraktar han det som en ”eksistensiell magtfaktor”.⁵

• hänsyn tagen till begreppen *devotional mode* respektive *reflective mode*, (hängivenhetens respektive *reflektionens förhållningssätt*), hämtade från psalmforskaren Brian Wren.⁶ I hängivenhetens förhållningssätt, det som församlingen kan antas inta under bön och sång, är det kritiska sinnet bortkopplat, menar Wren. Här riskerar människan att »svälja« sådana budskap som hon annars skulle värja sig emot och avvisa.

Med detta i bakhuvudet har jag gått in i förslaget till högmässa.

Närläsning av ordningen för högmässa

-Samling

Inledningsord

Fem förslag ges för de första talade orden i högmässan. Den traditionella treenighetsformeln, dvs. ord som till två tredjedelar konnoterar man står först; förslag nummer två böjer treenig Gud i maskulinum. Två uttrycker Gud med könsneutrala ord. Fortsättningsvis ges sju förslag. I sex av dem möter en Gud av manligt kön. Värt att särskilt uppmärksamma är alternativ 3, ”Nu är Guds tid...”, ofta använd i gudstjänster med barn i centrum. I sådana gudstjänster finner jag det vara särskilt angeläget att Gud uttrycks med ord som konnoterar både kvinna och man alternativt varken eller. I övriga elva inledningsord används ett neutralt språk för Gud. Eftersom inledningsorden anger anslaget i gudstjänsten menar jag att alternativen med ett neutralt språk borde ha kommit först och att en alternativ treenighetsformel borde ha erbjudits.⁷ Den som absolut vill se Gud som en ”han” hittar lätt sådana alternativ ändå.

Bön om förlåtelse

Åtta förslag ges. I fyra förlåtelseböner har Gud manligt kön, främst genom att adjektiv har maskulin böjning,

exempelvis ”helige och barmhärtige Gud...” bland annat i det första alternativet, Fyra av dem framställer Gud i könsneutrala ord, Se vidare kommentaren nedan om ändringar av inarbetade formuleringar.

Förlåtelseord

Fyra förslag ges. I samtliga ingår den traditionella treenighetsformeln.

Löftesord

Tre exempel ges. I det tredje förslaget rad tre heter det ”så att han förlåter oss...” Varför inte följande ordalydelse? ”... och förlåter oss...” ”Han” är alldeles onödigt, såvida det inte är viktigt att betona Gud som en ”hanne”. I två exempel möter en könsneutral Gud.

Tackbön

Fyra exempel ges. Varför inte byta ut Fader i nr. 1 och 4 mot Moder och Fader? När så ”Fadern” i nr. 4 placeras i himmelen ifrågasätter jag den gudsbild som framträder. Två könsneutrala alternativ ges för Gud.

Överlåtelsebön

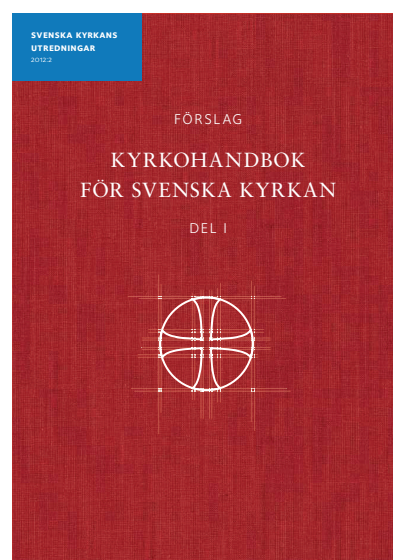
Tre exempel ges. I en tillskrivs Gud maskulint kön, medan två är könsneutrala. Varför inte ”Barmhärtiga Gud” alternativt ”Gud, du som är barmhärtig”?

Kristusrop (Kyrie)

Sex förslag ges. Att Kristusrop nämner Jesus i maskulint genus är vid första påseende inte så mycket att orda om. Men den som har allvarliga uppsåt att erbjuda tillbedjan av en Gud som spränger könsbarriärer borde inte låta sig nöjas med detta. Här finns plats för nyskapande. När Julian av Norwich i sina uppenbarelsen på 1300-talet talar om Jesus som vår Frälsare och moder borde det väl inte föreligga något hinder för att göra detsamma på 2000-talet.⁸ Alternativ 6 ger dock en möjlighet att undkomma den maskulina framtoningen.

Lovsången

Nio exempel ges. I 1–6 samt i 9 fullkomligt impregneras gudstjänstdeltagarna med en ”hangud”, som dess-



utom placeras i höjden. Särskilt vill jag uppmärksamma nr 5, sv. psalm nr 21, Måne och sol, ofta använd vid gudstjänster anpassade för barn. Inte mindre än tolv gånger nöts in att Gud är Herre. Hur ska barn lära sig att Gud alltid spränger traditionella köns-kategorier och att små flickor har rätt till samma identifikationsmöjligheter i Gud som små pojkar? Om lovsången betecknar sången ur hjärtats innersta glädje, vilket jag menar att den är, borde den då inte göra tydligt att en kvinna har rätt till samma ingång i gudsavbildligheten som en man? Att det sen dröjer ända till lovsång nr 7 innan församlingen får klart för sig att det är Ärat som är i höjden och inte Gud kan jag inte se annat som en praktmiss! Grundtexten i Lukasevangeliet är helt entydig på den punkten.

Ordet

Trosbekännelsen (Credo)

Att *Apostolicum* och *Nicaenum* framstår som enda alternativ på trosbekännelse väcker frågor. Har inte, med en osofistikerad fråga, allsmåttiga fäder ställt till så mycket elände i världen att gudstjänstdeltagare bör slippa sådana i gudstjänsten? Att försöka komma runt problemen med att trosbekännelsen inte behöver representera enskilda människors personliga gudstro utan representerar kyrkans tro gör knappast saken bättre. *Utgör verkliga Apostolicum respektive Nicaenum kvintessensen av den kristna kyrkans le-*



vande tro idag? Redan Ester Lutteman harmades svårt över tilltaget att läsa Tron i den allmänna gudstjänsten, vilket påbjöds i 1942 års kyrkohandbok. "För hur många människor har icke denna sed ökat främlingskapet i gudstjänsten!"⁹ Jag har under åren som församlingspräst mött många bevis på att detta förhållande råder även idag. Jag inser att vissa ekumeniska hänsyn spelar roll här. Men varför ändå inte lyfta fram de sjungna trosbekännelser som redan finns alternativt bekännelser framsprungna ur så kallad klassisk teologi men knådade mot såväl nutidens teologiska tänkande som människors frågor till och om Gud idag?

Kyrkans förbön

Här ges nio förslag. I fyra möter en Gud i maskulint genus, i fyra är språket för Gud könsneutralt. I ett förslag riktas bönen till "Gud, du som är vår far och vår mor", således ett kompletterande språk.

Måltiden

Lovsägelsens inledning (Sursum corda)

Av de tre alternativen kommer det könsneutrala först som nummer tre.

Prefationen

Två förslag på inledning ges, av vilka det med en maskulin Gud står först. Sexton kyrkoårsbundna fortsättningsar erbjuds, alla självklart beskrivningar av Jesus.

Helig (Sanctus)

Momentet *Helig* föreligger i fyra varianter, inlett med de två *Helig* som är mest överlastade med ord som konnoterar man, i alternativ 2 dessutom som allsmäktig Herre.

Nattvardsbönen

Tretton varianter erbjuds. I tre förekommer uttryck som förkunnar Gud som Herre över himmel och jord. Om nu Gud sägs vara herre över allting, hur lätt blir det då inte att vi, som Guds förlängda armar, menar oss ha rätt till herravälde. Att påstå att människans rovdrift av naturen inte har något med herraväldestanken att göra är föga trovärdigt. Det skulle ju

innebära att kyrkans språk inte har att göra med det som råder utanför kyrkväggarna. Inför nr 6, med texten "du som är som en fader och en moder för oss..." kvarstår frågan om varför inte det distanserade "som" tagits bort från den fjärde raden?

O Guds lamm

Sex varianter ges. De tre första är traditionella, medan de övriga är ny-skrivna.

Bön efter kommunionen

Fjorton förslag ges. I fem framträder en maskulin Gud.

Sändning

Här erbjuds enbart fyra varianter av den aronitiska välsignelsen? Varför inga alternativ? Många gudstjänstdeltagare, de som tillber en Gud som spränger traditionella köns kategorier, upplever en stor befrielse av välsignelser som inte innebär att översköljas av en manlig gudsbild som sista moment i en högmässa.

Sammanfattande kommentar

Här går jag tillbaka till min sammanfattning av de teologiska grundprinciperna utökade med de synpunkter på språket jag själv lagt till.

Beträffande de teologiska grundprinciperna kan jag snabbt konstatera att: • *könsneutralt språk för Gud* visserligen förekommer men fordrar ett aktivt val och är enkla att undvika då de ytterst sällan är första alternativ. Här finner jag särskilt den traditionella treenighetsformeln, Lovsången, Trosbekännelsen och Helig vara övertydliga exempel på att ett maskulint språk för Gud fortfarande dominerar. Dessutom rör det sig ju om moment som via upprepning i gudstjänst efter gudstjänst nöts in, moment, som hör hemma när församlingen befinner sig i hängivenhetens förhållningssätt och som därför lätt slinker förbi det kritiska tänkandet. I båda fallen handlar det om att omedvetet ta in budskap som likväl riskerar att bli normerade. Om det anses omöjligt att frisera i gamla texter fordrar det, menar jag, att andra moment i gudstjänsten bryter av mot dem och vidgar förståelsen

av Gud på ett mycket mer kraftfullt sätt än vad förslagen erbjuder. Endast ett exempel på kompletterande språk föreligger.

• *överensstämmelse mellan teologi och liturgi*: Den teologi som sammanfaller med liturgin är en teologi enligt vilken den kristna guden fortfarande till övervägande del är ett manligt väsen

• *ett levande språk*: språket för att gestalta relationerna mellan människan till sig själv, till Gud och till medmänniskan och skapelsen i enlighet med kyrkans tro är fortfarande i stor utsträckning språk där Gud skildras som en "han". För vilka är detta språk levande?

• *behov av igenkännande*: Vilka känner igen sig i ett språk där en maskulin Gudsbild dominerar? Angående identifikationsmöjligheter: Jodå Jesus. Men det kräver faktiskt en Jesusbild som spränger traditionella köns kategorier, en Jesus, skidrad på sådant vis att kvinnor och människor som slarvigt buntas ihop som hbtq-människor inte, via ett manligt språk, tvingas ta en omväg in i en Jesusidentifikation. "Om individen inte upplever sig som tagen på allvar är det svårt att begära att hon eller han ska ta budskapet på allvar." läser jag i de teologiska grundprinciperna. (13) Min fråga: *Om jag inte känner igen mig som könsvarelse, inte känner igen mig i det språk som används om Gud, hur ska jag då känna mig tagen på allvar?*

• *varje människa är skapad till Guds avbild*: Vilka inbjuds att uppfatta sig som Guds avbild via en övervägande maskulin Gudsföreställning?

• *ett kritiskt öga på maktaspekten*: Var finns dragen av motkultur, när de maskulina gudsbilderna regelbundet placeras som första alternativ och där sådana återkommande moment som den traditionella treenighetsformeln, Lovsången, Trosbekännelsen och Helig är överlastade med benämningar som konnoterar man? Någon bild av en Gud som kopplar ihop Gud med kvinnors makt finns inte.

• *Beträffande strategier för förändring av språket saknar jag bruket av ett klart och tydligt kvinnoemanciperande språk.*

Nu över till de synpunkter rörande



ett språk av idag i kristen tro och tradition och som jag har argumenterat för inledningsvis.

• Begreppen *devotional mode* och *reflective mode* behöver beaktas; hänsyn behöver alltså tas till att människor genom liturgin riskerar att tillägna sig sådant de eljest värjer sig mot.

• *Upprepningens betydelse* för att nöta in föreställningen om Gud som något manligt behöver uppmärksammas.

• *Gudsbilden: Är det så att Svenska kyrkan tillber ett manligt väsen? Om inte bör detta bli betydligt tydligare än vad som framgår av handboksförslaget.*

Angående frågan om inkluderande språk anser handboksgruppen att ett sådant språk främst bör eftersträvas genom nya texter; ändringar av enstaka ord i väl kända texter bör undvikas då det enbart väcker irritation, enligt gruppen. s. 6. Mot detta vill jag lyfta fram den stora irritation jag lagt märke till över att "när 'dom' nu ändå ändrar kan 'dom' väl frisera lite av det gamla." Vems irritation räknas? frågar jag. Handboksgruppen menar att arbetet med ett inkluderande språk måste ske men göras på ett klokt sätt. s. 11. *Vem bestämmer vad som är ett klokt sätt?* Här gäller att väga hänsyn mot gudstjänstdeltagare som inte antas kunna vänja sig vid att Gud är större än mänskliga köns kategorier jämfört med hänsyn till nya gudstjänstdeltagare som är inställda på ett "kyrkspråk" syftande på en gudom som överskrider mänskliga föreställningar om kön.

En notering rörande språket för människan: På s 23 i dokumentet återfinns ordet lekfolk för personer som inte är vigda. I handboksförslaget används däremot orden lekman/lekmanaledd, vilket inte stämmer med inten-

tionen om inkluderande språk.

I ärlighetens namn ska nämnas att förslaget beträffande många moment erbjuder flera könsneutrala varianter. Dessa kommer dock så gott som aldrig på första förslag utan fordrar ett aktivt och medvetet val. Så länge som Svenska kyrkan endast godtar den traditionella Treenighetsformeln och de teologiskt laddade momenten Lovsången, Trosbekännelsen, Helig och Välsignelsen domineras av föreställningen om att Gud är ett manligt väsen ser jag det som hart när omöjligt att fira en gudstjänst, genomsyrad av de insikter om språkets betydelse som grundprinciperna, vilket visats ovan, ger uttryck för. Ty av dessa insikter ser jag i stort sett ingenting i handboksförslaget.

"Att fira en kristen gudstjänst innebär alltid en inbjudan till förändring." s. 7 Jag tackar för den formuleringen, men jag hade hoppats att den skulle ha fått betydligt större genomslag i handboksförslaget.

AGNETA LEJDHAMRE

TD i kyrkovetenskap, präst i Västerås stift

Litteratur

Otryckta källor

Från webben: *Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp*, en version uppdaterad okt 2009 och undertecknad ABg (dvs. Anders Björnberg).

Tryckta källor

Albertsen, Leif, 1982, »Salme og sprog«, *Hymnologiske meddelelser* 11 nr. 2.

Förslag till kyrkohandbok för Svenska kyrkan. Del 1, Svenska kyrkans utredningar 2012:2 Johnson, Elizabeth, A., 1994, *She Who is. The Mystery of God in Feminist theological Discourse*, Cossroad Publishing Company, New York.

Julian av Norwich, 1991 (ffg. Troligen 1370-talet), *Uppenbarelser av den gudomliga kärleken*, Artos, Skellefteå.

Lejdhamre, Agneta, 2011, *Psalm – kön – kyrka. Könsförståelse och kyrkosyn i Den svenska psalmboken och i Svenska kyrkans kyrkomöte*. Lutteman, Ester, 1959, *Kyrkan – mitt öde. Fragment ut en själs historia*, Wahlström & Widstrand; Stockholm.

Procter-Smith, Marjorie, 1990, *In Her Own Rite: Constructing Feminist Liturgical Tradition*, Abingdon Press, Nashville.

Wren, Brian, 1989, *What Language Shall I Borrow? God-talk in Worship*:

A Male Response to Feminist Theology. SCM Press, London.

1. Se min doktorsavhandling *Psalm kön kyrka. Könsförståelse och kyrkosyn i Den svenska psalmboken och i Svenska kyrkans kyrkomöte*, Artos, 2011.

2. Marjorie Procter-Smith ger sju principer för att konstruera emanciperande språk, vilka alla kan sägas syfta till att göra sig medveten om och att utmana rådande maktstruktur. Se Procter-Smith 1990 s. 111–114.

3. Beträffande ett språk för Gud där gudomen i sin helhet tillskrivs feminint genus, se Elizabeth A. Johnson, *She Who is. The Mystery of God in Feminist Theological Discourse*. Johnson 1994.

4. I *She Who is. The Mystery of God in Feminist Theological Discourse* visar Elizabeth A. Johnson hur gudomen i sin helhet kan benämnas i feminint genus. Johnson 1994.

5. Albertsen 1982 s. 82.

6. »In the devotional mode, which occupies a significant part of worship, we open ourselves to the impact of God through a variety of media, including language.« /.../»In the reflective mode, whether in discussion, study, dialogue, or weighing what the preacher has just said, we stand back from the world, ourselves, and even our language in order to consider, question, and reason.« Wren 1989 s. 107f.

7. Formeln "Gud som skapar, befriar, ger liv" har rönt stor uppskattning av människor som värjer sig mot den traditionella formeln.

8. Julian av Norwich 1991 (ffg. troligen 1370-talet) s. 113.

9. Lutteman, 1959, s. 88.

Besök gärna vår hemsida

www.svenskkyrkotidning.se